

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN TƏHSİL SİYASƏTİ VƏ MİLLİ İDEOLOGİYA KONSEPSİYASI

Gülzarə Sultanova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
cafarova.gulnara@mail.ru

Açar sözlər: respublika, milli, ideologiya, təhsil, məktəb, milli kadr, cümhuriyyət.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil sistemi savadsızlığın aradan qaldırılması, Azərbaycanda savadlı milli kadrların hazırlanması üçün Avropa tipli dünyəvi məktəblərin yaradılması məqsədini güdmüş. Bu istiqamətdə ilk tədbirlər Azərbaycan şəhərlərində kişi və qadın seminariyalarının, pedaqoji kursların, Bakı Dövlət universitetinin açılması olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təhsil sisteminin daha da inkişafı üçün kifayət qədər milli kadr və maddi resurslar yaratmaqla böyük işlər görmüşdür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri tədris müəssisələrini yeni, milli ruhlu dərsliklər ilə təchiz etməkdən ibarət idi.

Demokratik və humanist prinsipləri əsas götürən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli hökumətinin təhsil siyasətinin reallaşmasına qeyri dövlət təşkilatları və xeyriyyəçilər də könüllü yardım göstərirdilər.

КОНЦЕПЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.

Гюльнара Султанова

Ключевые слова: республика, национальная, идеология, образование, школа, национальные кадры, республика.

Система образования Азербайджанской Демократической республики преследовала цель ликвидации безграмотности, создание светских школ по европейскому типу, подготовки образованных национальных кадров в Азербайджане.

Первыми мероприятиями в этом направлении были открытие в городах Азербайджана мужских и женских семинарий, педагоги-

ческих курсов, Бакинского Государственного университета. Азербайджанская Демократическая республика проделала огромную работу создав достаточное количество национальных кадров и материальную базу для дальнейшего развития образовательной системы.

Одним из главных направлений образовательной политики Азербайджанской Демократической республики было обеспечение образовательских учреждений новыми в национальном духе составленными учебниками.

Для осуществления образовательной политики, опираясь на демократические и гуманистические принципы, национального правительства Азербайджанской Демократической республики большую помощь оказали также негосударственные организации.

THE CONCEPT OF NATIONAL EDUCATION POLICY AND NATIONAL IDEOLOGY OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Gulnara Sultanova

Key words: Republic, national, ideology, education, school, national personnel, government.

The education system of the Azerbaijan Democratic Republic pursued the goal of eliminating illiteracy, creating secular schools of the European type and training educated national personnel in Azerbaijan.

The first events in this direction were the opening of male and female seminaries, pedagogical courses and Baku State University in the cities of Azerbaijan.

Over the short historical period of its existence, the Azerbaijan Democratic Republic has done a great job of creating a sufficient number of national personnel and the material base for the further development of the educational system.

One of the main directions of the educational policy of the Azerbaijan Democratic Republic was to provide educational institutions with new national spirit, compiled textbooks. For the implementation of educational policy, based on the democratic and humanistic principles of the

Azerbaijan Democratic Republic, non-governmental organizations also provided great assistance.

M.Ə.Rəsulzadə millətin inkişafını və tərəqqisini onun təhsilində, maariflənməsində görür, təhsil sisteminin genişləndirilməsinin, müəllim kadrlarının artırılmasının, dərslərlərin hazırlanmasının zəruriliyini qeyd edirdi. O, yazırdı ki, millətin maariflənməsi üçün məktəbin qədrini bilməli, elm və mərifətə meyl artmalı, müəllimlərin sayı çoxalmalı, yeni məktəblər açılmalıdır. M.Ə.Rəsulzadə belə hesab edirdi ki, milləti elmə, dərslə rəğbətsizlikdə, meylsizlikdə ittiham etmək olmaz. Çünki müsəlmanların tərəqqi və mədəniyyətə tərəf getdikləri yolda keçilməz sədlər çəkilib. Əsl mətləb məktəbsizlikdir, “ana dilini tədris etməyə müqtədir olub və qanunca həqiqi tədrisə malik olan və pedaqoji nöqteyi-nəzərdən hazırlığı olan müəllim” yoxluğundadır [17,s.258].

Əsrin əvvəlində bütün bölgə üçün müəllim hazırlayan yeganə təhsil müəssisəsi Qori seminariyası idi. Hər il seminariyanı 5-6 nəfər bitirir, Azərbaycana qayıdıb müəllimlik edirdi. Əsas çətinliklərdən biri də təhsilin pullu olması idi. Çünki insanlar gecə gündüz işləsələr də zorla yaşayırdılar.

Vəziyyətdən çıxış üçün M.Ə.Rəsulzadə əhalinin bütün zümrələri üçün həftədə yalnız cümə günləri dərslər keçən cümə məktəblərini təqdir edirdi.

M.Ə.Rəsulzadə Bakı kimi böyük sənaye şəhərində ali məktəbin olmamasına təəssüflənir, Qori seminariyasından maksimum istifadə edilməsini tövsiyyə edirdi. Göründüyü kimi ölkədə təhsilin vəziyyəti ağır idi, millətin böyük hissəsinin savadı adi maliyyə və ticarət əməliyyatlarına kifayət edirdi, mükəmməl savadlıların sayı az idi.

Doğrudur, Sovet hökuməti 1917-ci ilin noyabr ayının 22-də “Rusiyanın və Şərqi bütün müsəlman əhalisinə” adlı müraciət qəbul etdi və bütün müsəlmanların hüquqlarına azadlıq verdi. Müraciətdə qeyd edilirdi ki, “bu gündən etibarən sizin adət və ənənələriniz, milli və mədəni müəssisələriniz azad və toxunulmaz e’lan edilir. Özünüz milli həyatınızı sərbəst və toxunulmaz şəkildə qurun. Buna sizin haqqınız var” [13,s.11]. Lakin müraciət qəbul edilsə də onu tam reallaşdırmaq üçün nə imkan var idi, nə də şərait. Ölkəni vətəndaş, dünya müharibəsi məngənədə sıxırdı, təsərrüfat həyatı pozulmuşdu, maliyyə imkanları tükənmişdi, şovinizm ideologiyası yaşayırdı. Yeganə ümid millətin özünə, onun milli duyumlu övladlarının qeyrətinə, onların yaratdıqları milli hökumətə qalmışdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra milli hökumət əhalinin savadlandırılması və maarifləndirilməsi, elmin, təhsilin inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi proqram hazırladı və onu həyata keçirməyə başladı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti Azərbaycanda savadsızlığı ləğv etmək, Avropa tipli dünyəvi məktəblər şəbəkəsi yaratmaq, orta və ali təhsilli milli kadrlar yetişdirmək məqsədi güdürdü. Bu proqrama ilk tədbirlər kimi Azərbaycanın bir sıra şəhərlərində kişi və qadın seminarlarının, pedaqoji kursların açılması, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması daxil idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 26 avqust 1918-ci ildə imzaladığı sərəncama əsasən xalq maarifi sistemi milliləşdirildi, dövlətin himayəsinə verildi. İlk növbədə ixtisaslı müəllim kadrları hazırlamaq üçün Şuşada, Salyanda, Qusarda, Gəncədə, Nuxada və Zaqatalada qısa müddətli pedaqoji kurslar açıldı və onlara 150 dinləyici qəbul edildi.

Ən vacib məsələ Qori müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazağa köçürülməsi məsələsi idi. Azərbaycan Demokratik Respublikasının tə'kidi ilə 1918-ci ilin payızında Fridun bəy Köçərli Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə Qazağa köçürdü. Seminariyanın şöbəsinə Qazağa köçürmək üçün Azərbaycan Demokratik Respublikası hökumətinin Gəncə xəzinədarı 5000 manat vəsait ayırdı. Fridun bəy Köçərli seminariyanın əmlakını qatara yükləyib Azərbaycana gətirərkən gürcü canişini bundan xəbər tutur, kəsə yolla gəlib Ağstafada qatırı saxladır və onu müsadirə etmək istəyir. Lakin F.Köçərlinin həyat yoldaşı Badi Səba xanımın qohumları və Qori seminariyasının məzunları canişinlə danışıb onu geri qaytarmağa nail olur və əmlakı təcili Qazağa daşıyırlar .

Qısa hazırlıqdan sonra 1918-ci ilin noyabr ayının 10-da Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin bazasında müstəqil Qazax seminariyasının təntənəli açılışı oldu. Açılışda Qazaxda yerləşən türk ordusunun komendantı Səbri bəy, türk qarnizonu rəisi Camal bəy, Qazağın rəisi Haley bəy Şıxlinski, yerli hökumətin məmurları iştirak edirdilər.

Qazax seminariyasının ilk tələbələri arasında Səməd Vurğun, onun böyük qardaşı Mehdiqan Vəkilov, Qubadan, Gəncədən, Laçından, Cəbrayıldan, Şamaxıdan, Ağdamdan, Göyçaydan, Naxçıvandan, Zaqataladan və başqa rayonlardan gələn gənclər var idi.

Böyük maarifçi və icmai xadim Fridun bəy Köçərli seminariyaya başçılıq etməklə bərabər Qazaxda yaşlılar üçün savad kursu açdı, yetimlər evi təsis etdi, qaçqınlara yardım fondu yaratdı. 1920-ci ildə Fridun Köçərli erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirildikdən sonra seminariyanın direktoru vəzifəsinə xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin atası Əli Hüseynov tə'yin edildi. Qazax seminariyası Azərbaycanın xalq maarifinin inkişafında və milli ziyalıların yetişdirilməsində böyük rol oynadı.

Görülən tə'cili tədbirlər nəticəsində artıq 1919-cu ilin əvvəlində Bakıda, Gəncədə, Nuxada, Salyanda, Şuşada və Qazaxda 23 dövlət orta təhsil müəssisəsi, o cümlədən 6 kişi, 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəbi, 3 müəllim seminariyası, 3 qadın təhsil müəssisəsi, 1 politexnik və 1 ticarət məktəbi fəaliyyət göstərirdi.

Növbəti məsələ tədrisin ana dilində aparılmasında yaranmış çətinliklərin həlli ilə bağlı idi. Bu çətinlik onunla əlaqədar idi ki, ana dilli müəllimlərinin sayı az idi və yaradılan təhsil müəssisələri tələbatı ödəyə bilmirdilər. Lakin vəziyyət az vaxt ərzində daha çox iş görməyi tələb edirdi. Ona görə də əlavə

tədbirlər körmək lazım idi. Bu məqsədlə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti çox yüksək maaşla Türkiyədən respublikamıza müəllimlər də'vət etməli oldu. 1919-cu ilin noyabr ayının 5-də Türkiyədən 50 nəfərdən ibarət ilk müəllimlər dəstəsi Bakıya gəldi. Onlara işə başladıkları gündən qayıdana qədər ayda 3200 manat maaş müəyyən edildi. 1920-ci il fevralın 14-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti xarici ölkələrdən gələn müəllimlər üçün yeni əmək haqqı tarifini təsdiq etdi. Ali və müəllimlik seminariyası təhsilli müəllimlərə ayda 8 min manat, qalanlara isə 6 min manat maaş müəyyən etdi, mənzili olmayan ailəli müəllimlərə ayda 2 min, subaylara isə ayda 1 min manat kirayə haqqı da ayırdı, onlara əlavə birdəfəlik müavinət də tə'yin etdi.

1919-1920-ci tədris ilində xaricdən də'vət olunmuş müəllimlər Bakı kişi və qadın müəllimlər seminariyalarında, Qazax kişi müəllimlər seminariyalarında, Gəncə kişi və qadın gimnaziyalarında çalışırdılar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli hökuməti Bakı Dövlət Universitetini yaratmaq və vaxtı ilə bu istiqamətdə göstərilən səyləri fəallaşdırmaq üçün qəti addımlar atdı. M.Ə.Rəsulzadə hələ 1908-ci ilin noyabr ayının 23-də "Tərəqqi" qəzetində yazırdı ki "müsəlmanlara məxsusi darülmüəllimin açmaq lüzumu çoxdan özünü bildirməkdədir. Zətən bu xüsusda artıq danışıqlar olunur və vaxtında bu danışıqlar, bu layihələrin qayətdə iti bir surət aldığı dəxi mə'lumumuzdur. Lakin bizim hər işimizdə olduğu kimi bu məsələdə də bütün danışıqlarımız, layihələrimiz, təsəvvürlərimiz hələ danışq, layihə, təsəvvür oluyor, qalıyor, ondan o tərəfə keçilmiyor" [17,s.259]. Lakin bu dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti cəsarət göstərdi, milli ziyalılarımızın tarixi arzusunu reallaşdırdı.

Hökumətin təklifi ilə parlament Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması haqqında 1919-cu ilin sentyabr ayının birində xüsusi qanun qəbul etdi. Bu qanuna əsasən hökumət universitetin təşkili və müvafiq avadanlıqla təchiz edilməsi üçün 5 milyon manat vəsait ayırdı. Universitetin yaradılması ilə bağlı təşkilatı işlərlə hökumətin başçıları F.Xoyski, N.Yusifbəyov, xalq təhsili naziri R.Kaplanov, onun müavini H.Şaxtaxtinski, V.Razumovski və başqaları məşğul olurdular [3,s.178].

Respublikamızda yaradılmış ilk ali təhsil ocağı olan Bakı Dövlət Universitetində çalışmaq üçün Tiflisdəki Zaqafqaziya Universitetindən də'vət olunmuş V.I.Razumovski, N.A.Dubrovski, L.A.İşkov, I.S.Sitoviç, L.A.Zimin və başqaları 1919-cu ilin 29 sentyabrında çox yüksək maaşla V.I.Razumovskinin rəhbərliyi altında fəaliyyətə başladılar. Hökumət 1919-1920-ci tədris ili üçün 10 milyon 858 min manat vəsait ayırmışdı.

1918-ci ildə Fətəli xan Xoyski hökuməti Azərbaycanda kənd təsərrüfatı institutunun yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Lakin o dövrün siyasi vəziyyəti və maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar olaraq bu qərar yerinə yetirilmədi.

Real vəziyyətlə əlaqədar olaraq Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti xarici ölkələrin ali məktəblərində müxtəlif ixtisaslı milli kadrların yetişdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Ağır iqtisadi və siyasi çətinliklərə baxmayaraq hökumət 1919-1920-ci tədris ilində 100 nəfər is'tedadlı gənci Almaniya, İngiltərə, Fransa, İtaliya və Türkiyənin ali məktəblərinə göndərmişdi. Bu məqsədlə büdcədən 7 milyon manat vəsait ayırmış və xüsusi təqaüd fondu yaradılmışdı. Gənclərimiz xaricdə əsasən aviasiya, gəmiqayırma, mexanika, kimya, dağ-mə'dən, elektronika və başqa elmlər sahəsində təhsil alırdılar.

Xarici ölkələrə göndərilən tələbələrdən onu İngiltərəyə, iyirmi üçü İtaliyaya, qırx beşi Fransaya, doqquzu Türkiyəyə, on üçü Rusiyaya ezam edilmişdi. Yüz tələbənin xarici ölkələrdə təhsil alması üçün Maarif Nazirliyi 700 min manat vəsait ayırmışdı [11,s.30].

Hökumətin qərarına əsasən tələbələr xaricdə təhsillərini başa vurduqdan sonra mütləq müəyyən edilmiş yerlərdə işləməli idilər. Lakin baş verən hadisə— Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu başlanmış xeyirxah işi pozdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra sovet hökuməti xaricdə təhsil alan tələbələrin təqaüdünü dayandırdığı üçün onların bir hissəsi təhsilini yarımçıq qoyub vətənə qayıtdı, bir qrupu isə bütün çətinliklərə dözüb diplom ala bildilər. Bununla belə tarixin ədalətsizdiyi, totalitar rejimin düşmən mövqeyi müstəqil dövlətin ilk mütəxəssislərdən yan keçmədi. Onlar , təqiblərə represiyalara məruz qaldılar. İtaliyada təhsil alıb seleksiyaçı alim adına layiq görülmüş Əhməd Rəcəbli və İsgəndər Vəlizadə, Almaniyada oxumuş Cəfər Nağıyev, Bəhram Abdinov, Hüsü Hacıyev, Fransada ali təhsil almış Cavanşir Əbdülhəmid oğlu ömrünün çoxunu sürgündə keçirmişlər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin əsas və vacib istiqamətlərindən biri tədris müəssisələrini yeni, milli ruhlu dərsliklər və dərs vəsaitləri ilə təchiz etməkdən ibarət idi. Çox ağır maliyyə vəziyyətinə düşən hökumət tədris müəssisələrini dərsliklə tə'min etmək üçün bütün imkanları səfərbər edib bir çox dərsliklərin Azərbaycanda nəşr edilməsinə nail oldu. Bu ehtiyacı tam tə'min etmək məqsədi ilə hökumət Türkiyədən sifariş yolu ilə xeyli dərsliklər aldı. 1919-1920-ci tədris ilində qonşu ölkədən 1 milyon manatlıq riyaziyyat, həndəsə, geometriya, cəbr, mexanika, fizika, kimya, təbiətşünaslıq, fiziologiya, tarix, hüquq və başqa dərsliklər alınmışdı.

Sevindirici hal idi ki, demokratik və humanist prinsipləri əsas götürən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli hökumətinin təhsil siyasətinin reallaşmasına qeyri dövlət təşkilatları və xeyriyyəçilər könüllü yardım göstərirdilər.

Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı hərbi qarnizonunun komandanlığı təhsil müəssisələrini müvafiq məktəb ləvazimatı və mebellə təchiz etmək üçün hökumətə vəsait ayırdı. Humanist xeyriyyəçilər təhsilə yardım edir, öz

binalarını təmənnasız olaraq sinif otaqları üçün verir, məktəblərə odun, yanacaq və başqa ləvazimatla kömək edirdilər.

Azərbaycanın məşhur mesenatı Zeynalabdin Tağıyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin həyata keçirilməsinə göstərdiyi yardım daha dəyərli və daha təsirli idi.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev Lənkəranda vəfat etmiş oğlu Məhəmmədin toy mərasimi üçün ayırdığı vəsaiti Azərbaycan Dövlət Universitetinə vermiş və demişdir ki, “Mənə oğluma toy etmək qismət olmadı, onun toy vəsaitini darülfun üçün verirəm, qoy balalarımız xoşbəxt olsunlar”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaşadığı qısa bir tarixi dövr ərzində, təhsil sahəsində on illərə bərabər işlər gördü, müasir təhsilimizin inkişafı üçün kifayət qədər kadr və maddi baza yaratdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin təhsil siyasətinin ən böyük humanist xüsusiyyətlərindən biri onun Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün millətlərin təhsil hüquqlarının müdafiə etməsindən ibarət idi. Bu humanist prinsipə sadıq qalan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci ilin sentyabr ayının 7-də “milli azlıqlardan olan xalqların öz ana dilində təhsil alması haqqında sərəncam imzaladı, 1919-cu ilin oktyabr ayının 1-də Dağlıq Qarabağın erməni məktəbləri üzrə xüsusi müfəttişlik yaratdı, ermənilərin xalq maarifi, mədəniyyət sahəsində öz müqəddəratını tə’yin etməsini əsaslandıran 23 maddədən ibarət əsasnaməsini təsdiq etdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin əsasını millilik təşkil edirdi. Tədrisin ana dilində aparılması, dərsliklərin ana dilində yazılması, karkuzarlığın ana dilində həyata keçirilməsi təhsil siyasətinin əsas meyarı idi.

Bu gün tam əsasla qeyd edə bilərik ki, ilk özümüzə qayıdışımız, milli yaddaşımızın bərpası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təhsil siyasətinin milli prinsiplərindən başlanmışdır. Bu çox vacib milli qayıdış və dirçəliş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi xidmətidir.

Hər bir xalqın milli azadlıq hissi, müstəqillik meyli onun özünü-dərketməsi prosesində formalaşır, həqiqi mə’na və aydın yönüm kəsb edir. Məmməd Əmin Rəsulzadə qeyd edirdi ki, “millətə hər bir fitnə fəsadın mənbəini göstər, onun nə tərəfdən və nə cür gəldiyini bildir, o zaman əminiz ki, millət nə edəcəyini bilər”[17,s.154]. Geniş maarifçilik və ardıcıl təbliğat güclü siyasi fəallıq yaratsa da müstəqilliyi əldə etmək üçün ümum milli strateji mübarizə proqramı daha vacibdir. Bu prosesin zəruri tələblərindən biri milli ideologiyanın yaradılmasıdır.

Bütövlükdə millətin mənafeyini, istək və arzularını ifadə edən ideyalar sistemi kimi milli ideologiyanın yaranması obyektiv tarixi hadisə kimi ilk növbədə milli azadlıq hərəkatı ilə bağlıdır, onun dalğaları üzərində yüksəlir və ona şüurlu nəzəri istiqamət verir. Azərbaycanda milli ideologiyanın yaranması

heç də subyektiv meylin tələbi deyil, uzun müddətli təbii-tarixi prosesin daxili məntiqi nəticəsi və ifadəsidir. Tarixi keçmişimiz bu meyli təsdiq edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan xalqı əsrlər boyu azadlıq arzusu ilə yaşamış, milli azadlıq, istiqlal uğrunda mübarizə aparmışdır. Xalqımız çox minillik tarixində dəfələrlə öz milli azadlığına nail olmuş, milli dövlətini yaratmış, lakin sonralar müxtəlif səbəblər üzündən bunlardan məhrum olmuşdur... Orta əsrlərdə Azərbaycan xalqı Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli kimi dahilər yetirmiş və onlar azadlıq hissləri ilə yaşayıb yaratmışlar. Sonrakı dövrlərdə Azərbaycan çar Rusiyasının tərkibində, onun əsarəti altında olarkən azadlıq ideyaları ilə yaşayan ölkənin mütəfəkkir adamları, qabaqcıl siyasi xadimləri, yazıçı və şairləri olmuşdur. Mirzə Fətəli Axundov, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Seyid Əzim Şirvani, Üzeyir Hacıbəyli, Məmməd Əmin Rəsulzadə kimi şəxsiyyətlərin yaradıcılığında milli azadlıq hissləri öz əksini tapmışdır. Siyasi rejimdən, kiminsə əsarəti altında yaşamasından asılı olmayaraq, xalqımız həmişə milli azadlığa, istiqlala can atmışdır”.

Bütün şüurlu həyatını vətənin mədəni dirçəlişinə həsr etmiş Mirzə Fətəli Axundov ilk dəfə ictimai-fəlsəfi fikir tariximizə “millət”, “millətsevərlik”, “milli tərəqqi” kimi anlayışları gətirmişdir. Görkəmli ictimai xadim və maarifçi demokrat Məhəmməd ağa Şahtaxtlı 1891-ci ildə “Kaspi” qəzetində dərc etdirdiyi “Zaqafqaziya müsəlmanlarını necə adlandırmalı?” məqaləsində “azərbaycanlı” və “Azərbaycan dili” sözlərini leksikonumuza gətirmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, milli dövlətçiliyimizin, milli ideologiyanın reallığa çevrilməsi yolunda tarixi bir addım oldu. Cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milli şüurun, milli dövlətçiliyin qərarlaşmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycanlı milli ideyasının ümumi milli ideologiyaya çevrilmə prosesində tarixi inkişaf baxımından bir çox tədqiqatçıların haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi həm islamçılıq, həm də turançılıq-türkçülük mərhələlərini yaşamış, XX əsrin əvvəllərindən etibarən müstəqil ideya cərəyanına çevrilməyə başlamış, Azərbaycan milli dövlətçiliyini meydana gətirmişdir.

Ömrünün çox az olmasına baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti azərbaycanlı milli ideyasının həyata keçirilməsində böyük rol oynadı. Onun fəaliyyəti hər şeydən əvvəl vətəncilik, azərbaycançılıq, milli dövlətçilik, istiqlalçılıq, cümhuriyyətçilik kimi ideal milli prinsiplərin həyata keçirilməsinə söykənirdi. M.Ə.Rəsulzadə deyirdi: “bir görə yüksələn bayraq bir daha enməz!”, “Bu yolda ya qazi, ya da şəhid olacağıq”[15,s.11].

M.Ə.Rəsulzadə və Müsavat partiyası turançılığın qeyri mümkünlüyünü qəbul edib Azərbaycanın müstəqilliyi şüarını irəli sürdülər. Beləliklə, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, milli müstəqillik, milli dövlətçilik milli ideologiyamızın mahiyyətini, onun əsasını təşkil edən başlıca ideyalara çevrildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sözün tam mənasında azərbaycanlıların müqəddəs milli ideali olan milli dövlətçiliyimizin ilk tarixi təcəssümü idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəni yarandığı gündən onun rəhbərləri hər şeydən əvvəl vacib saydıqları milli məsələyə həyatı məsələ kimi baxmış, ona böyük diqqət yetirmişlər. Bu baxımdan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli siyasətinin əsas prinsiplərini düzgün başa düşmək üçün onun ideoloqlarının millət və milli siyasət, millət və sinif, millətçilik və beynəlmilətçilik haqqındakı fikirlərini, baxışlarını bir daha nəzərdən keçirmək maraqlıdır.

Bir həqiqətdir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin liderləri heç vaxt beynəlmilətçilik əleyhinə olmamışlar, onlar kosmopolitizm əhval-ruhiyyəsini tənqid etməklə, millətlərin dostluq və əminamənlik şəraitində yaşamalarını təqdir və təbliğ etmişlər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti azərbaycanlıların bir millət kimi vahid milli ideologiya əsasında birləşməsinin tarixi başlanğıcı idi. Məmməd Əmin Rəsulzadə hesab edirdi ki, respublika daxilində millətin vəhdəti və bölünməzliyinin təmin olunması siyasi sabitliyin möhtəşəm rəhnidir. Bunların biri digərini şərtləndirən başlıca amillərdir. Azərbaycan milləti türk etnosu zəmini üzərində yaranmış olsa da, min illərlə onunla qaynayıb qarışmış digər etnoslarla birlikdə keçdikləri uzun bir tarixi inkişaf yolu üzərində formalaşmış bu günkü millət halına gəlib çıxmışdır. Azərbaycan millətinin bütün soy köklərinin integrativ bir zəmində birləşdirilməsi millətin bütün etnik qruplarının maraqlarının gözlənilməsi əsasında baş tuta bilər.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ziyalılarını ən çox düşündürən problem sosial tərəqqi problemi idi. O dövrdə Azərbaycan xalqı çarizmin əsarəti altında inləyən məhkum millət olduğuna görə onun qarşısında duran əsas vəzifə yeridilən müstəmləkəçilik siyasətinin ağır nəticələrinin təsirini mümkün qədər azaltmaq, xalqı soykökünə qaytarmaq, onun milli ruhunu qoruyub saxlamaqdan ibarət idi.

M.Ə.Rəsulzadə milli tərəqqini sosial tərəqqinin əsası hesab edirdi. Onun fikrincə hər hansı bir xalq sosial sahədə azadlıq əldə etməzdən əvvəl özü azad olmalı, milli istiqlalə çatmalıdır.

Bu gün Azərbaycan Respublikası milli müstəqillik yolunda mətin addımlar atır, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi dünya dövlətlər birliyində tam hüquqlu, layiqli yer tutur. Bu işdə xüsusi xidmətləri olan Ümummilli lider Heydər Əliyev vəprezident İlham Əliyev dövlətçiliyimizin sosial, siyasi, milli-mə'nəvi bünövrəsinin strateji istiqamətlərini müəyyən etmiş, onun ideoloji təməlini yaratmışdır. Ümummilli liderin əqidəsinə " milli ideologiyamız tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri ilə, xüsusiyyətləri ilə, xalqımızın, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır".

Milli ideologiyamızın inkişaf konsepsiyasında vətənpərvərlik idealının mühüm yeri var. Vətənpərvərlik hər şeydən əvvəl vətəncilik və azərbay-

cançılıqla bağlıdır. Azərbaycançılıq ideyası milli ideologiyamızın özülünü təşkil edir. Vahid milli ideologiya milli və ümumbəşəri mənəvi sərvətlərin vəhdətinə, Azərbaycanda məskunlaşmış bütün millət və xalqların bir amal uğrunda mübarizəsinə, onların tam hüquq bərabərliyinə, vətənnin ərazi birliyinin, mənafeyinin, müstəqilliyinin qorunması üçün məsuliyyətinin dərk olunmasına əsaslanır. Heç kimdən asılı olmayan, azad, müstəqil, suveren Azərbaycanın milli ideyası yalnız adda, rəmzlərdə deyil, həyatda, mahiyyətdə, xalqın mövcudluğunda, mənəviyyatında, dünyanın siyasi xəritəsində yaşayır, “yoxdan yaranmış” üçrəngli müqəddəs Azərbaycan bayrağı parlament üzərində qururla dalğalanır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Demokratik respublikası, Bakı, 1990.
2. Azərbaycan Demokratik respublikası, Bakı, 1992.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Bakı qartal, 1998.
4. Adres-kalendar Azerbaycanskoy respubliki na 1920 q. Baku, 1920.
5. Balayev A. Azərbaycan Milli—demokratik hərəkəti. Bakı, 1990.
6. Baykara H. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi, Bakı, 1992.
7. Darabadi P. Voennie voprosi v kurse istorii Azerbaydžane, Baku, siyasət, 1993.
8. İlkin Q. Bakı və bakılılar. Bakı, 1998.
9. Həsənov C. Azərbaycan 1918-20-ci illərdə beynəlxalq münasibətlər sistemində, Bakı, 1998.
10. Həsənov C. Ağ ləkələrin qara kölgəsi. Bakı, 2020.
11. Nəcəfov B. Azərbaycan Demokratik respublikası, Bakı, 1992.
12. Nəsimzadə N. Azərbaycan Demokratik respublikası. Bakı, 1990.
13. Çıraqov Y. İstiqlal yollarında. Bakı, 1992.
14. Yaqublu N. Musavat partiyasının tarixi. Bakı, 1997.
15. Rəsulzadə M. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, Elm, 1990.
16. Rəsulzadə M. Əsrimizin qıyavuşu. Bakı, 1990.
17. Rəsulzadə M. Əsrləri, 1-cild, Azərnəşr, 1990.
18. Çəmənəminli Y. Müstəqilliyimizi isteyiriksə. Bakı, 1992.
19. Çəmənəminli Y. Xarici siyasətimiz. Bakı, 1993.